

Л.Ф.Циганенко*

**ДО ПИТАННЯ ПРО ЕТНІЧНИЙ СКЛАД ДВОРЯНСТВА ПІВДНЯ УКРАЇНИ
(КІНЕЦЬ XVIII–XIX ст.)**

У статті аналізується етнічний склад дворянства Катеринославської, Херсонської і Бессарабської губерній другої половини XVIII – початку XIX ст., їх участь у процесах колонізації та освоєння південноукраїнських земель.

Формування дворянської верстви на південноукраїнських землях супроводжувалося активними нобілітаційними та інкорпораційними процесами. На відміну від більшості інших областей Російської імперії, де регіональні дворянські спільноти утворювалися на основі місцевої аристократії, на причорноморських землях формування дворянської верстви відбувалося переважно за рахунок різних потоків, зокрема етнічних переселенців, що й призвело до певної специфіки процесу утворення дворянства у порівнянні з іншими районами імперії.

За національним складом південноукраїнське дворянство було досить строкатим. Певне уявлення про розмаїтість населення Новоросійського краю може дати цікавий опис однієї з вулиць Кишинєва, який відноситься до 1824 р.: «Характер імен та прізвищ господарів домів краще за все доводить строкатість місцевого населення. Михалакі Кацика – молдаванин; Тома Панікопуло – грек; Кіркою Тютюнжій – болгарин; Хаджи Петко – турок, аптекар Єртель – єврей. Основну масу становили молдавани, євреї та болгари; але тут мешкали також греки, турки, наші малоросіяни, німці, зустрічалися караїми, арнаути, французи, італійці, кожен зі своїм говором, зі своїми звичаями, у своєму убранні»¹.

Історія розвитку дворянства на теренах Південної України протягом кінця XVIII – початку XIX ст. в її різних аспектах викликає значний інтерес у науковців. Про це свідчать різноманітні спеціальні дослідження, які належать історикам, економістам, правознавцям, літературознавцям, філософам, соціологам. Зростання інтересу до історії південноукраїнського дворянства відбувається у 90-х рр. XX ст. Так, у працях В.Пірко, Н.Суревої², інших дослідників на основі широкого кола архівних джерел проаналізовано деякі аспекти етнічної історії регіональної дворянської верстви, здійснено біографічні дослідження, опубліковано нові джерела тощо. Водночас потребують розв'язання або уточнення питання соціальних та етнічних джерел поповнення дворянської верстви, ступінь майнової стратифікації, інтенсивність і специфіка нобілітаційних процесів.

Завданням даної статті є виявлення регіональних особливостей процесу нобілітації дворянства південноукраїнських земель, уточнення етнічних аспектів цього процесу.

Одним з елементів укріплення влади на приєднаних територіях була колонізаційна політика царизму, в рамках якої уряд намагався збільшити кількість населення Новоросійського краю насамперед за рахунок іноземних колоністів – болгарських, грецьких, німецьких, італійських та швейцарських переселенців. При цьому царизм не залишав осторонь у справі освоєння краю і власне російське дворянство. Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. певну частину дворянського загалу південноукраїнських земель становили росіяни. До другої половини 70-х рр. XVIII ст. їх кількість у регіоні була незначною. Лише поодинокі представники імперської верхівки ризикували осісти на небезпеч-

* Циганенко Лілія Федорівна – канд. іст. наук, докторант кафедри української історії та етнополітики Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка.

ному прикордонні. Картина докорінно змінилася після закінчення російсько-турецької війни 1768–1774 рр. У південний край переселяються військовослужбовці, цивільні чиновники, підприємці та просто шукачі пригод. Більшість із них переселялись із центральних губерній імперії. Історик Н.Д.Полонська-Василенко вважала, що росіяни становили до 40% загальної кількості дворян, які переселилися на південноукраїнські землі протягом першої половини ХІХ ст.³ Серед нових власників південноукраїнських земель зустрічаємо представників відомих російських дворянських родин – Ю.Попов (правнук В.С.Попова, секретаря графа Г.Потьомкіна), князь М.Трубецький, граф О.Мусін-Пушкін та його дружина Любов Олександрівна (уроджена Кушелева-Безбородько), князі Волконські. Серед землевласників на бессарабських землях – представники російських дворянських родин – Абрамови, Бурські, Демидови, Сербинови.

Більшість росіян, які оселилися в Новоросійському краї, були, як правило, офіцерами і мали дворянські дипломи. Традиційне для Російської імперії призначення на цивільні посади військових у прикордонному південному регіоні набуло значного поширення. За підрахунками дослідника Д.Г.Каюка, у Катеринославському намісництві в 1783 р. більшість серед дворян-військовослужбовців становили обер-офіцери, які обіймали офіцерські чини від ХІV до ІХ класів. Кількість представників цієї категорії сягала 678 осіб, що становило майже 61% від загальної кількості військових намісництва. Не оминали своєю увагою причорноморські землі і представники армійського генералітету: у Катеринославському намісництві несли службу 121 офіцер вищих чинів (від V до I класу), які становили більше 10% офіцерського загалу цього регіону⁴.

До Бессарабії перші російські чиновники прибувають уже в період війни 1806–1812 рр. На чолі із сенатором, тайним радником С.С.Кушниковим та його продовжувачем В.І.Красно-Мілашевичем вони займалися організацією адміністративного управління в Дунайських князівствах (Валахії і Молдавії), а потім і в Бессарабії. Першим на посаді голови Особливої канцелярії був О.Сорокунський – пізніше бессарабський цивільний губернатор. Після нього (1809–1812 рр.) цю посаду обіймав надвірний радник Сомов⁵. Однією з відомих у Кишиневі постатей того часу був росіянин – полковник Карнилович, якому вся Бессарабія зобов'язана ідеально виконаними планами земель краю.

У перші роки ХІХ ст. кількість російських дворян, зокрема серед чиновників, була незначною. Переважно це були військові чини, які брали участь у російсько-турецьких війнах. Іноді переїзд до Бессарабії був вимушений і диктувався службовою необхідністю: переведенням на нове місце служби або можливістю одержання більш високої посади. Однак бажаючих у ті роки переселитися до Бессарабії було небагато. О.Вельтман згадує: «Кишинів, як і вся Бессарабська область, особливо привабити до себе не могли, якщо когось доля направляла у ці краї. Той, хто був змушений їхати сюди, не без певного страху і побоювань збирався у дорогу до нового маловідомого краю, про який розповідали десятки всіляких жахів: про нестерпну спеку; про степи, які кишать зміями, скорпіонами й тарантулами; про чуму та пропасницю...»⁶.

Аналогічні думки висловлював у 1823 р. і П.Вігель, який вказував, що служба у Бессарабії прирівнювалася до служби на Кавказі або в Сибіру, і той, хто прослужив у цих краях три роки, отримував із випередженням наступний чин; «... у багатьох чутки про Бессарабію відбивають бажання оселитися і служити тут..., цей край відомий нам гірше, ніж Сибір»⁷.

Серед росіян, діяльність яких була пов'язана з Бессарабією, потрібно виділити постать бессарабського військового та цивільного губернатора генерал-майора Павла Івановича Федорова, якого за його активну діяльність сучасники порівнювали з князем Г.Потьомкіним. Його двадцятирічна робота (1834–1854 рр.) – це ціла епоха в історії Бессарабії. Згадаємо деякі епізоди,

пов'язані з діяльністю П.І.Федорова: у 1835 р. у Кишиневі була заснована друкарня; 1836 р. – освячений Кафедральний собор; у 1839 р. – створена Бессарабська палата державного майна; побудована дорога з Кишинева до Бельць⁸. У 1840 р. завдяки наполегливості П.І.Федорова між Акерманом та Овідіополем було відкрито пароплавне сполучення; в Бессарабії була створена постійно діюча лісова варта для запобігання та боротьби з лісовими пожежами; у 1841 р. у краї вперше була запроваджена поштова служба. Багато корисного зробив П.І.Федоров щодо благоустрою бессарабських міст. Зокрема, він розробив план перебудови Кишинева. Завдяки цьому проекту Павло Іванович зумів наблизити столицю краю до рівня європейського міста.

Протягом ХІХ – початку ХХ ст. Бессарабія стала місцем перебування і постійного проживання значної кількості російських дворян, які репрезентували служилий клас цивільних і військових чиновників. Вони одержували або купували тут землі, володіли нерухомістю в містах. У родовідній книзі дворян Бессарабської губернії майже чверть (110 із 468) дворянських родів становили росіяни або вихідці з Росії⁹. Серед росіян, які володіли земельною власністю в Бессарабії, були також і представники титулованих княжих родів – Волконські, Святополк-Мирські, графських фамілій – Петровські-Петрово-Соловово.

За даними Першого загальноросійського перепису населення 1897 р., у трьох південноукраїнських губерніях мешкало 63 071 дворянин, рідною мовою вони назвали російську. Зокрема, у Херсонській губернії мешкало 36 393 особи¹⁰, у Катеринославській – 13 447 осіб¹¹, у Бессарабській – 13 231 особа¹².

Порівняно з іншими етнічними групами, російська була однією з найчисельніших серед дворянського загалу південноукраїнських губерній і становила в цілому по регіону понад 67% загальної кількості дворянської верстви. Оцінюючи отримані дані, потрібно враховувати, що, по-перше, царський уряд, намагаючись зберегти свій вплив у нещодавно приєднаних землях, проводив політику відкритої асиміляції та русифікації місцевого населення. Перед місцевою аристократією постала споконвічна проблема вибору: або прийняти російську владу, імперську адміністративну систему, російську мову і культуру й мати можливість увійти до складу привілейованої верстви імперії – російського дворянства, з подальшим одержанням влади, чинів, нагород, власності тощо, або дбайливо зберігати етнічні риси, однак при цьому забути про будь-яку підтримку з боку уряду, кар'єрне зростання, можливість збагачення. Тому цілком зрозуміло, що переважна більшість місцевого дворянства прийняла умови, запропоновані урядом, поступово перетворюючись на консолідований привілейований стан. По-друге, проводячи політику колонізації нових земель, уряд насамперед робив ставку на своє, перевірене дворянство, роздаючи саме представникам російської дворянської верстви землі у причорноморських степах. По-третє, культурно-освітня політика царизму не сприяла збереженню національних рис переселенців, а навпаки, насаджуючи на всіх рівнях російську мову, уряд гальмував розвиток мов національних, створював атмосферу негативного сприйняття будь-яких проявів етнічної приналежності. Навчання в освітніх закладах усіх рівнів велось винятково російською мовою, і відповідно, дворяни, як найосвіченіший стан імперії, називали російську мову рідною. По-четверте, не потрібно забувати про наявні перебільшення, а інколи навіть фальсифікації, притаманні матеріалам Першого загальноросійського перепису. Однак усе наведене вище в жодному разі не применшує внесок і роль російських дворян у соціально-економічний, адміністративно-політичний та культурно-освітній розвиток причорноморських земель.

Крім росіян, найбільш чисельними етнічними дворянськими спільнотами по губерніях були: у Херсонській та Катеринославській – польське й українське дворянство; у Бессарабській – молдавське, польське та українське.

Певна частина дворянського загалу південного краю мала українське коріння. Спробу підрахувати кількість українців серед землевласників південноукраїнських земель здійснила Н.Д.Полонська-Василенко. За її підрахунками, українці становили 10,5% по п'ятнадцяти повітах Катеринославського намісництва у 1787 р.¹³ При цьому потрібно пам'ятати, що це період активної інтеграції української старшини до лав російського дворянства, а відтак, частина українців уже встигла отримати відповідний російський статус або чин. Тому кількість дворян українського походження була, безперечно, вищою. Добре відомі в Україні представники старшинських родів на той час уже вважалися представниками російського дворянства, наприклад, генерал-поручик Милорадович, генерал-майор Безбородько, прем'єр-майор Кочубей, прапорщики Капніст та Малама, надвірні радники Полетика і Левенець та багато інших.

Значну частину серед нового південноукраїнського дворянства становила колишня козацька старшина, яка змогла не лише зберегти власність і певні привілеї, а й отримати від російського уряду нові, як правило, у вигляді земельних ділянок. Найбільш легким шляхом для одержання дворянства козацькою старшиною була служба і наявність відповідних військових чинів. У 1787 р. С.Білий та А.Головатий передали для затвердження чинів два списки козацької старшини: один – на 91 особу, другий – на 74 особи¹⁴, а наприкінці 1788 р. офіцерами стали 143 представники колишньої запорозької старшини.

У списках землевласників Катеринославської та Херсонської губерній початку XIX ст. є особи, яких можемо ідентифікувати як колишніх запорозьких старшин: капітан Височин (полковий старшина), прапорщик Перехристов (хорунжий), дворяни Семен та Яків Рудь (сини полкового осавула), капітан Остроухов (січовий полковник), капітан Золотарьов (військовий товариш), поручник Геєнний (полковий осавул), майор Гараджа (полковий старшина Іван Гараджа, з 1779 р. – капітан, з 1791 р. – полковник Чорноморського козачого війська у чині армійського секунд-майора).

Приєднання Бессарабії до Російської імперії відкрило перед представниками південноукраїнського дворянства нові можливості щодо освоєння регіону. Однак дворяни з українським корінням не дуже поспішали переселятися на нові землі. Взагалі перший значний пласт українського населення, яке осіло у пониззі Дністра та Придунайських степах, з'явився тут на початку XVIII ст. Створюючи у 1807 р. Усть-Дунайське козацьке військо, серед інших завдань царська адміністрація передбачала з його допомогою встановити дієвий контроль за українським населенням регіону. У загонах Усть-Дунайського козацького війська, яке було розташоване на землях Придунав'я, на початку XIX ст., згідно зі «Списком Кошу Усть-Дунайського буджацького війська про наявних у ньому на службі козаках», 97,6% були вихідцями із селянських, козацьких та солдатських родин, і лише 2,4% – вихідці зі шляхти, духовництва, старшинського та офіцерського прошарку¹⁵.

Як стверджує одеська дослідниця О.А.Бачинська, котра докладно дослідила процеси освоєння українським населенням Придунайських земель, кількість українських дворян на землях Придунав'я була дуже малою. Так, в Акерманському та Ізмаїльському повітах наприкінці XIX ст. українські дворяни разом із почесними громадянами становили лише 1% від загальної кількості українського населення цих адміністративних одиниць¹⁶. Серед козаків Усть-Дунайського війська українських дворян і тих, хто міг претендувати на цей статус, було обмаль. Винятком був перший кошовий отаман цього війська елісаветградський поміщик Іван Підлесецький. Крім того, на початку XIX ст. у війську було 15 військових старшин, 13 значкових товаришів. Із прізвищ, які наводить дослідниця, – хорунжі Т.Гайдабура, Д.Половий, І.Губа.

Великою повагою у Бессарабії користувалися дворяни таких українських родів – Терлецькі, Вишневські, Коленки, Смоленські, Лішини, Митрофанови, Навроцькі, Дяченки та ін.

У фондах Ізмаїльського архіву зберігається багато неопублікованих документів і матеріалів, які дають змогу дослідити життєвий шлях окремих діячів Бессарабського краю. Одним із незаслужено забутих прізвищ є Василь Григорович Навроцький – бессарабський дворянин з українським корінням, дійсний статський радник, почесний мировий суддя, акерманський повітовий предводитель дворянства.

Родина спадкових дворян Навроцьких була родом із Полтавської губернії. Наприкінці 40-х років XIX ст. Григорій Якович Навроцький разом із родиною переїхав до Акерманського повіту Бессарабської губернії. У Бессарабії найбільш відомим (із братів Навроцьких) був старший – Василь Григорович, який народився 1839 р. Навчався він у Кишинівській чоловічій гімназії. Вищу освіту здобув у Харківському університеті.

У 1884 р. В.Навроцького було обрано спочатку головою Акерманської повітової земської управи, а з 1895 р. він виконував обов'язки повітового предводителя дворянства¹⁷. Діяльність Василя Григоровича не обмежувалася лише державною службою. У різні часи він виконував обов'язки голови Акерманського з'їзду мирових суддів, почесного члена Бессарабського губернського комітету опікування дитячими притулками, голови Акерманського повітового присутствія з військової повинності, а також члена Акерманського повітового піклувального комітету із селянських справ (з 16 жовтня 1889 р.), брав участь у багатьох його засіданнях як голова. Під особистим наглядом предводителя перебувала справа освіти у краї. В.Навроцький інспектував училища і школи, вирішував питання матеріального оснащення класів, за рахунок повітового бюджету надавав грошову допомогу вчителям. За свою наполегливу роботу на користь держави 24 квітня 1888 р. Василя Навроцького було нагороджено орденом Св.Станіслава II ступеня. За сприяння повітовому відділенню Кишинівської єпархіальної повітової училищної ради, членом якої був В.Г.Навроцький, його було нагороджено особливим подарунком від Синоду – інкрустованим виданням Біблії з особистим підписом голови вищої церковної установи Російської імперії. Пізніше, 30 серпня 1893 р., російський уряд, оцінюючи службу В.Навроцького, нагородив його орденом Св.Анни II ступеня¹⁸.

В.Навроцький брав активну участь у благодійних справах. У матеріалах архіву зберігаються чисельні свідчення про надання ним грошової допомоги навчальним закладам, лікарням, в'язницям. З особливою уважністю він ставився до співпраці з товариством Червоного Хреста. Зберігся лист від Акерманського місцевого комітету Російського товариства Червоного Хреста, датований 12 грудня 1903 р., в якому Василю Григоровичу висловлюється щира «подяка за чуйність у справі допомоги ближньому»¹⁹.

За ретельну та непорочну службу упродовж 35 років у класних чинах наказом царя від 22 вересня 1897 р. В.Г.Навроцького було нагороджено орденом св. рівноапостольного князя Володимира IV ступеня. У 1902 р., за представленням бессарабського губернатора, акерманського повітового предводителя дворянства В.Навроцького було нагороджено знаком відмінника за 40-річну ретельну й непорочну службу²⁰.

Цілком зрозуміло, що Василь Григорович був не єдиною особою, яка репрезентувала пласт дворянства з українським корінням на землях Бессарабії. За даними загальноросійського перепису 1897 р., кількість дворянського загалу, який вважав українську мову рідною, дорівнювала 1216 особам, що становило 5,54% від загальної кількості дворянської спільноти Бессарабії. Цей показник

є найнижчим серед південноукраїнських губерній. Найбільше (140 осіб) українських дворян мешкало у столиці краю – Кишиневі²¹.

Доповнення до загальної картини щодо кількості українського дворянства у Бессарабії дає аналіз «Алфавітного списку дворянських родів Бессарабської губернії, які внесені до дворянської родовідної книги по 1 січня 1901 р.»²². За цим списком, до губернської дворянської книги були внесені представники дворянських родів, які свого часу прибули з Подільської, Полтавської, Херсонської, Волинської, Чернігівської, Харківської, Київської та Катеринославської губерній. Зрозуміло, що не всі дворяни – переселенці з українських губерній були етнічними українцями, серед них зустрічаються і польські, і російські та молдавські прізвища. Однак переважна більшість все ж таки репрезентувала українську дворянську спільноту.

За підрахунками дослідника О.Ярошевича, наприкінці XIX ст. серед «основних регіонів України – Південно-Західні губернії, Малоросійські та Новоросійські, найменше українців мешкало саме у Новоросії – лише 47% населення краю»²³. Щодо губерній Новоросійського краю, то тут, на думку автора, українська колонізація дещо запізнилася, зіткнувшись з активною великоросійською міграцією, а також значною колонізацією з боку іноземних переселенців. Найбільш «українізованими» були Катеринославська і Херсонська губернії (68% і 53%, відповідно), а найменша кількість українців мешкала у Таврійській і Бессарабській губерніях (42% і 19%). Якщо порівняти кількість дворян із загальною кількістю українського населення, то дійдемо висновку, що найчисельнішою, порівняно з іншими, була українська дворянська спільнота Херсонської губернії – загальна кількість дворян-українців становила 5791 особу, що дорівнювало 11,5% загальної кількості цього стану. Дворяни-українці Катеринославської губернії були менш чисельні – 3454 особи, хоча щодо загальної кількості дворян губернії вони становили майже 17%²⁴.

Опановуючи південноукраїнські землі, українське дворянство було однією з провідних груп шляхетного стану, відігравши визначальну роль у культурних процесах краю, поширенні освіти, підприємницькій справі, в роботі земських і міських установ, освоєнні та подальшій розбудові цього регіону.

Наступною групою дворянської спільноти південноукраїнських земель були поляки, які з'являються на теренах Новоросійського краю із самого початку його офіційної колонізації. А.Скальковський наводить приклади прийняття представників польської шляхти на службу до Молдавського гусарського полку: командир Сербського гусарського полку Жандр зумів вивести з Польщі 40 родин дворян і поселити їх у Бахмутському повіті близько 1777 р.²⁵ Саме з цього часу представники польських дворянських родин – Потоцькі, Понятовські, Ільїнські одержують у регіоні великі ділянки землі.

Історик стверджує, що поява поляків на південноукраїнських землях була пов'язана не лише з військовою службою, а й із торгівлею. Разом із графом П.Потоцьким польські шляхтичі оселяються в Херсоні та Одесі, де створюють торговельні контори.

Очевидно, поляки не дуже намагалися отримати статус дворянина Російської імперії. Їм цілком вистачало свого шляхетства. Загалом, на початковому етапі освоєння південноукраїнських земель поляків, а особливо польських шляхтичів, тут було небагато. Однак із часом кількість представників польського дворянства істотно збільшується, поступово перетворившись на одну з міцних етнічних груп дворянського загалу причорноморських губерній.

Стосовно польського дворянства царський уряд поводився за традиційною моделлю: спочатку він не порушував адміністративного, соціального, культурного status quo, а згодом, крок за кроком, проводив поступову інтеграцію. Царизм шукав співробітництва з лояльними представниками панівних верств, які

пізніше були інтегровані до аристократії імперії. Як і більшість інших кооптованих неросійських нобілітованих кіл (балтійські німці, фіни, грузини), польське дворянство оберігало свою етнічну ідентичність. Воно жило своїм уособленим життям, і з місцевим населенням не тільки не змішувалося, але й мало спілкувалося. Різниця мови та релігії робила злиття з місцевим населенням практично неможливим.

До цього слід додати той факт, що відносини між польською елітою та царською владою були досить складними і суперечливими. Внаслідок політичного протистояння кінця XVIII ст. царський уряд неодноразово вдавався до конфіскації маєтків польської шляхти та їх передачі до державного відомства.

У жовтні 1795 р. царат купив у князя Любомирського Узбережний маєток (650 тис. дес. землі) і передав придбану землю разом із селянами титулованим особам – Долгоруковим, Тутолміну, І.В.Гудовичу, Пушину, І.П.Салтикову (генерал-прокурор, який оформляв угоду з Любомирським), Апрелову, С.П.Ягужинському.

У перші два десятиріччя після 1812 р. до Бессарабії переселилося декілька сот шляхтичів із Подільської, Волинської, Київської та Херсонської губерній. Частина з них осіла в містах і створила там свої громади, частина розселилась у Південній Бессарабії, інші розійшлися по поміщицьких маєтках як посесори або керуючі справами.

Серед документів Акерманської міської думи знаходимо додатковий список жителів Акермана 1826 р., в якому названо 5 родин, що належали до шляхетського стану. Це – А.Томачинський, Я.Павловський, А.Дромітко, М.Шайко. У списку також наведені Агіфтон, Павло, Степан і Тимофій Долгоновські²⁶. Так, наприклад, польські шляхтичі в 1827 р. проживали в Ізмаїльському повіті у с.Чумачук (6 осіб), у колонії Долекю (3 особи), колонії Тараклія (3 особи), с.Гасан-Батир (19 осіб), с.Гура-Букулуй (16 осіб). Завдяки таким переселенцям у Тираспольському (Одеському) повіті з'являються села Цибульське, Букоємка, Янівка, Ширяєво. У фондах Ізмаїльського архіву (Ф.56 – Канцелярія Ізмаїльського градоначальства) зберігається чимало неопублікованих документів, які свідчать про активну участь представників польської шляхти в громадських та господарчих справах краю.

Перші відомості щодо кількості польського населення на півдні країни наводяться у «Статистичному огляді Бессарабської губернії 1822–1828 рр.» за 1827 р. Загальна кількість польського населення в Бессарабії становила 3224 особи²⁷. Визначити, який відсоток від цієї кількості припадав на дворянську верству, практично неможливо. Історик А.Скальковський також спробував встановити кількість польських дворян, які мешкали на території Бессарабії. Проаналізувавши церковні списки, він довів, що їх кількість на початку XIX ст. сягала близько 2000 осіб²⁸.

Більш детальну інформацію щодо кількості польського дворянства подано у матеріалах загальноросійського перепису населення. Аналіз даних свідчить, що кількість польських дворян у південноукраїнських землях була на рівні українських дворян і становила 10 908 осіб або 11,75% від загальної кількості дворян Бессарабської, Катеринославської та Херсонської губерній. Розподіл по губерніях має певні особливості. Якщо порівняти Бессарабську і Катеринославську губернії, то кількість дворян – поляків за походженням – у них була майже однаковою, але співвідношення із загальною чисельністю дворянства губернії дещо відрізняється – у Бессарабії воно становить майже 10%, а у Катеринославській губернії – більше 12,5%. Ситуація на Херсонщині істотно відрізнялася від попередніх регіонів: при значно більшій кількості польського елемента серед дворянства губернії – понад 6 тисяч осіб, воно давало лише 6,64% дворянського загалу краю.

Більшість польських дворян мешкали у містах Бессарабії – 1213 осіб або 56% від загальної кількості польського шляхетства краю. Найчисельніша польська громада була у Кишиневі, Бендерах та Хотині; найменша – у Кілії та Кагулі (менше 1%). У сільській місцевості проживало 44% польських дворян, або 953 особи. Найбільш привабливими для польського дворянства виявилися Хотинський, Сорокський та Бельцький повіти. Серед відомих землевласників поляків у Бессарабії цього часу слід назвати родини: Янковських, Доливо-Добровольських, Леганзевичів, Дерожинських, Соколовських, Тушинських, Куликовських та інших²⁹.

Серед польського дворянського загалу військова служба користувалася особливою повагою. Більша частина шляхетних польських дворян південноукраїнських губерній пов'язали своє життя зі службою в армії, зокрема зі створенням у 1828 р. на придунайських землях Дунайським козацьким військом. Відомо, що серед зарахованих до війська поляків були дворяни: М.Томачинський, Я.Охоцький, Д.Романівський, П.Панфілович, Ф.Кислявський, П.Лозинський. У 1836 р. наказним отаманом Дунайського війська став полковник Станіслав Тимофійович Василевський, який походив із родини польського дворянина, однак був православним. Згодом за відмінну службу Василевський був нагороджений орденом Св.Анни II ст. із діамантовими прикрасами й орденом Св.Володимира III ступеня³⁰.

Аналіз алфавітного списку дворянських родів Бессарабської губернії на 1 січня 1911 р. дозволяє визначити розподіл представників польського шляхетного стану за категоріями або класами, що виглядає так: представники польських дворянських родів Бессарабської губернії були внесені лише до чотирьох із шести частин родовідної книги. Найбільша кількість польських дворян була внесена до першої частини цієї книги – 25 осіб або 52%. 18 представників польського шляхетного стану були включені до шостої, найбільш престижної, частини книги, що відповідно становило 37,5% від загальної кількості дворян-поляків, внесених до родовідної книги Бессарабської губернії. Незначна частина була представлена польським військовим (8,3%) та цивільним служилим (2%) дворянством. Більшість польських дворянських родин, які мешкали на території Бессарабії, мали давню історію і значний «стаж» приналежності до привілейованої верстви. 51,1% усіх поляків, які були внесені до родовідної книги, вели початок своїх родів із середини XVII – XVIII ст., а деякі – навіть з останньої третини XVI ст. (Йосиф Лисаковський). І лише 8,3% польських дворян належали до так званих «нових дворян» – тих, хто отримав свій статус лише у другій половині XIX ст.³¹

Однією з відомих польських дворянських родин Новоросійського краю були Доливо-Добровольські, які належали до прадавнього польського шляхетського роду. Засновником роду вважався четник Болеслав Добровольський, який жив у XVIII ст. Першим до родословної книги Бессарабської губернії було внесено Григорія Онуфрійовича Доливо-Добровольського, який служив у лейб-гвардії Московському полку, а з 1846 р. оселився у с.Терзиєні Оргеївського повіту. Доливо-Добровольські були великими бессарабськими землевласниками, їм належали родинні землі: маєтки Буцени (1500 дес.) Кишинівського повіту; Бравічені (404 дес.), Дишково та Полупуцинтай (1800 дес.) Оргеївського повіту; Бештамак (250 дес.) Бендерського повіту.

Одним із найвідоміших представників роду Доливо-Добровольських був Роман Григорович – останній предводитель бессарабського дворянства, який народився 6 липня 1868 р. Вищу освіту здобув на юридичному факультеті Новоросійського університету, який закінчив у 1893 р. Активно займався громадською роботою – обирався на виборні земські та дворянські посади. Із 1894 по 1914 рр. виконував обов'язки піклувальника земських училищ, почесного ми-

рового судді, був членом піклувальної ради Кишинівської жіночої гімназії, почителем кокорозенської сільськогосподарської школи. У 1905 р. був обраний мировим суддею відразу у трьох повітах – Хотинському, Акерманському та Бендерському. Із 1899 р. – брав участь у роботі дворянських станових організацій, неодноразово обирався предводителем дворянства різних повітів Бессарабської губернії, а з 21 лютого 1914 р. – по 3 червня 1923 р. виконував обов'язки предводителя бессарабського дворянства. Був кавалером орденів Св.Анни III ст. (06.12.1907 р.), Св.Анни II ст. (03.02.1908 р.)³².

Польське дворянство південноукраїнських губерній займало помітне місце у суспільному та соціально-економічному житті регіону, об'єктивно сприяючи модернізації суспільства, формуванню нових інтересів, пов'язаних з індустріальним розвитком і новими досягненнями прогресу.

У другій половині XVIII – на початку XIX ст. лави південноукраїнського дворянства значно поповнилися за рахунок вихідців із Дунайських князівств – Молдавії та Валахії. На початковому етапі колонізації регіону молдаване (у даному випадку молдаване і волохи) були однією з чисельних груп серед іноземних переселенців. Як зазначав дослідник В.М.Кабузан, «...вирішальний внесок у справу заселення та освоєння Новоросії у XVIII ст. внесли три народи – український, російський та молдавський»³³.

Автор вважає, що відбулося три хвилі молдавського переселення до українських губерній протягом XVIII ст., хоча історик В.Тучинський виділяє лише два переселенських етапи³⁴. Перша хвиля переселень представників молдавської етнічної групи пов'язана з невдалим Прутським походом Петра I у 1711 р., коли разом із молдавським господарем Д.Кантемиром російське підданство прийняли 24 боярських родини. Їх було поселено переважно на Слобожанщині, де вони отримали 710 дворів³⁵.

Із середини XVIII ст. розпочинається друга хвиля молдавського переселенського руху у південноукраїнські землі, в якій представники молдавського боярства також брали безпосередню участь. Так, у 1752 р. у Новій Сербії з'явився молдавський боярин Манолакій Замфіракович. У Слов'яносербії несли службу підпоручик М.Фугаров, полковий комісар П.Вінда³⁶. За даними А.Скальковського, у 1753 р. Василь Зверев, молдаванин за походженням, справжнє прізвище якого було Василе Лупул, брав активну участь у заснуванні Новокозачого полку, переселивши на південноукраїнські землі більше тисячі селян, з яких були сформовані роти військово-землеробських поселень³⁷. Третя хвиля масового переселення молдавських бояр відбувалася у 1790-х рр., коли Росія, готуючи приєднання Бессарабії, заохочувала їх до оселення на своїх територіях.

Наприкінці XVIII ст. серед землевласників Катеринославської губернії зустрічаємо представників молдавської аристократії – господаря Россеті (12 000 дес. землі), дійсного таємного радника князя Кантакузино (12 000 дес.), князя Первула Кантакузино (6000 дес.), княгиню Роксандру Гіку (9000 дес.), генерал-майора В.Зверева (Лупул) (12 477 дес. землі)³⁸. Водночас у Тираспольському повіті налічувалося двадцять шість молдавських бояр, загальна площа наданої їм землі становила 251 535 дес.³⁹ Після 1812 р. потік молдавських переселенців до Катеринославської та Херсонської губерній практично зникає. Це значною мірою пояснюється включенням Бессарабії до складу Російської імперії.

Якщо раніше у Катеринославській та Херсонській губерніях молдавський нобілітет виступав у ролі іммігрантів і «бажаного елемента», то з приєднанням Бессарабії, де більшість землі належала саме молдавським боярам, відбуваються зміни у відносинах між владою і молдавською аристократією. Відтоді уже не російський уряд, а самі бояри були зацікавлені у налагодженні «дружніх стосунків» із владою, з метою збереження свого статусу, земельних володінь, станових привілеїв.

На початку XIX ст. у Бессарабії утворилася стійка, хоча й слабо консолідована, але матеріально забезпечена та політично впливова група привілейованого населення, в яку входили бояри та бояринаші*. Після приєднання Бессарабії до Російської імперії місцеве дворянство намагалося брати посильну участь в управлінні краєм. Першим цивільним губернатором області було призначено С.Стурдзу, який за молдавською градацією мав чин вель-логофета. Його наступниками з місцевих мешканців були генерал Гартинг, губернатор Катаказі.

У 1816–1817 рр., за даними А.Крупенського, кількість молдавських бояр, які прийняли російське підданство становила 46 осіб. Крім того, у нашому розпорядженні є протокол одного з перших засідань бояр і дворян краю, який підписали 52 особи⁴⁰. Про що може свідчити ця досить мізерна (у порівнянні до загального числа) кількість молдавського нобілітету? На перший погляд, про те, що лише протягом одного року до складу російського дворянства Бессарабії увійшли представники майже 50 молдавських боярських родів. Хоча, з іншого боку, і про те, що у Бессарабії через два роки після приєднання до Російської імперії залишалось ще багато представників молдавських аристократичних родин, які не поспішали приймати російське підданство, тим більше, що серед інших зустрічаємо такі відомі у краї прізвища, як Башта, Доничі, Катаржиу, Ришкани та ін.

За матеріалами «Статистичного огляду 1822–1828 рр.», за 1827 р. понад 2000 осіб (із 112 722) представляли молдавські бояри та бояринаші, які на той час проходили процедуру інкорпорації до вищого стану Російської імперії⁴¹. Аналіз даних, наведених у «Дворянській родовідній книзі Бессарабської губернії», дозволив автору підрахувати, що за період з 1820 по 1830 рр. до Бессарабії прибуло 112 осіб⁴². Це найвищий показник майже за сто років існування даної книги.

Молдавське за походженням дворянство Бессарабської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. уже мало чим відрізнялося від дворянства інших російських губерній. Воно остаточно втратило правові відмінності у своєму статусі, пройшовши повністю процедуру інкорпорації до стану російського дворянства. Якщо у 20-ті роки XIX ст. більше 90% бессарабського нобілітету – це молдавське дворянство, то до середини століття його кількість скорочується до 70%. При цьому відбувається збільшення дворян – представників інших етнічних груп.

Проведений наприкінці XIX ст. загальноросійський перепис населення виявив певні зміни у розміщенні дворян – представників молдавського етносу у південноукраїнських губерніях. Матеріали перепису свідчать, що загальна кількість дворян із молдавським корінням у трьох причорноморських губерніях складала понад 4,5 тис. осіб, що становило майже 5% дворянського загалу регіону. Найменша кількість дворян із молдаван мешкала у Катеринославському повіті – на кінець XIX ст. їх залишилося не більше 30 осіб. І це при тому, що саме Катеринославщина була однією з перших, на територію якої почали прибувати молдавські переселенці. Деяко більше етнічних молдаван налічувалося у Херсонському повіті – 326 осіб (0,64%). Історично виправданим лідером щодо кількості молдавського елементу серед дворянства губернії була Бессарабська – загальна кількість дворян-молдаван тут становила 4281 особу, що у загальній чисельності дворянства краю становило п'яту частину⁴³.

---

* Бояринаші (дрібні бояри) несли внутрішню службу при дворі. Їх ряди поповнювалися не тільки вихідцями з бояр, а й із числа незнатних людей. Це дрібні землевласники, які свого часу за ті чи інші заслуги отримали від молдавських господарів особисте дворянство.

Підтвердженням факту чисельності дворянства з молдавським корінням на бессарабських землях є дані, що містяться у родовідній книзі бессарабського дворянства. До першої частини книги, яку склали, як правило, нащадки дворян із територій, приєднаних до Росії, було внесено 113 осіб, з яких майже 70 – це представники молдавської аристократії. Серед найвідоміших прізвищ цієї групи були Александри, Бузни, Доніка-Йордакеско, Зілоті, Казимир, Кассо, Лазо, Леонард, Ноур, Россет, Стурдза, Феодосіу, Яманді та ін.

У другій частині родовідної книги Бессарабської губернії, яка репрезентує військове дворянство, молдавських родин не виявлено. Проте у третій частині книги (отримання дворянства державною службою) значна частина наведених прізвищ належить представникам молдавського етносу – К.Бодеско, І.Ботезат, К.Баллас, А.Докс, С.Дунка, О.Котруца, Г. і М.Катаказі, Л.Няга, М.Пуришкевич, С.Раллі, К.Стаматі та ін.

Відносно четвертого розряду, до якого належали іноземні дворянські роди, то в Бессарабії їх було надзвичайно мало – чотири прізвища (1,1 % спадкових дворян, внесених до родовідної книги): К.Андріянов, А.Ботян, І.Ержіу та О.Драгічевич-Микитич. Перші три були вихідцями з Молдавського князівства. До п'ятої – титулованої – частини дворянської родовідної книги Бессарабії було внесено лише шість прізвищ, серед яких молдавські князі Кантакузини, Морузї, барони Розени та Стурти. Рівно половина прізвищ (44 із 88) належала дворянам із молдавським корінням у шостій частині родовідної книги, до якої заносилися представники старих дворянських родів – Бальші, Гагаріни-Стурдзи, Донічі, Крісті, Катаржи, Руссо, Раллі, Россеті, Строеско та ін.⁴⁴

До оновлених списків дворянських родів Бессарабської губернії за 1911 р. було внесено вже 468 прізвищ. Більша їх частина, понад 70%, належали місцевим мешканцям: 198 родин із Бессарабської області, 139 дворян походили з Молдавського князівства.

Історично так склалося, що молдавське дворянство здійснило більший вплив на розвиток саме Бессарабської губернії. Завдяки бессарабському дворянству вдалося здійснити важливі кроки у вдосконаленні системи управління у краї, зміцнити позиції дворянської верстви в регіоні взагалі.

Матеріали зведених даних таблиць I Всеросійського перепису населення 1897 р. дозволили автору порівняти чисельність серед дворянства південноукраїнських губерній представників інших етносів, які брали участь у процесах колонізації та освоєння причорноморських і подунайських земель. Загалом, крім дворян росіян, українців, поляків, молдаван, до дворянських родовідних книг Бессарабської, Катеринославської та Херсонської губерній були внесені ще дворяни – представники 22 етнічних груп, серед яких подолати однопроцентний бар'єр вдалося лише німецьким дворянам.

Наприкінці XVIII ст. у Катеринославській губернії з'являються перші німецькі переселенці. Із 1803 р. по 1809 р. у Херсонській губернії було засновано 31 німецьке поселення. Переселення німців на територію Катеринославської та Херсонської губерній продовжувалося до середини 1830-х рр., після чого цей рух пішов на спад⁴⁵. У Бессарабії німці з'являються у 1815 р. Одним із найбільших їх поселень на цих землях була колонія Сарата.

Серед переселенців на південь України переважну більшість (понад 60%) становили селяни та ремісники, однак і представники німецького нобілітету не залишилися осторонь від перспективи отримання нових земель у Новоросії. Більшість німецьких аристократів мешкали на території південноукраїнських губерній на правах не колоністів, а приватних власників.

Серед відомих постатей південноукраїнських губерній можемо назвати родину Фальц-Фейн, яка уславилася закладами заповідника Асканія-Нова, видатного вченого-археолога Е. фон Штерна, засновницю першого дитячого садоч-

ка у місті – баронесу Меєндорф, барона Фрідебурга – більше відомого під сценічним псевдонімом «артист Милославський» (помер 1882 р. просто на сцені під час вистави). Німецький барон Є.Г.Гінцебург був засновником Одеського облікового банку, вважався одним із кращих фінансистів Росії. Свій статок, який він отримав із маєтків у Таврійській губернії, заповів на добродійні справи міста. Мешканцями краю були німецькі аристократи генерал від артилерії граф Дмитро Єрофійович Остен-Сакен (1789–1881), організатор і керівник оборони Одеси під час Кримської війни (1854 р.), головний військовий начальник Бессарабської області та Херсонської губернії); генерал-лейтенант, барон Ф. фон Меєндорф – помічник начальника губернської канцелярії⁴⁶.

За даними перепису 1897 р., загальна кількість дворян-німців у трьох південноукраїнських губерніях становила 1249 осіб або майже 1,5% від загальної кількості цієї верстви у регіоні. Найбільша кількість німецької аристократії осіла на землях Херсонської губернії і насамперед у м. Одеса. Майже однакови ми за кількістю були німецькі дворянські спільноти у Катеринославщині та на бессарабських землях. Їх кількість у цих губерніях ледве перевищувала 1%.

Решта представників етнічних меншин серед дворянського загалу південноукраїнських губерній за своєю кількістю не досягала й 1% загальної чисельності дворян губерній. Однак, на думку автора, малочисельність цих груп не означає, що їх присутність залишилася для регіону зовсім непомітною. Тим більше, що серед цих нечисельних дворянських етнічних спільнот є досить цікаві й навіть особливі. Узяти, наприклад, єврейське дворянство. Сама постановка питання про право євреїв на дворянський статус – одна з цікавих суперечностей у російському суспільстві та законодавстві. Узагалі єврей-дворянин у царській Росії – це був парадоксальний феномен. З одного боку, статус дворянина означав наявність вищих станових привілеїв, а, з іншого, – статус єврея означав мінімум наявних прав. За влучним висловлюванням дослідника С.Беккера, менше прав, ніж у єврея, було лише у засудженого злодія⁴⁷. При цьому не потрібно забувати про смугу єврейської осілості.

Однак, за даними І загальноросійського перепису 1897 р., у 50 губерніях Росії було зафіксовано 108 спадкових дворян єврейського походження. Щодо південноукраїнських губерній, то ні у Бессарабській, ні у Катеринославській не було жодного дворянина-єврея, а у Херсонській мешкало 13 спадкових дворян-євреїв, 10 із них – у м. Одеса⁴⁸. І хоча частка дворян-євреїв у масштабах багатомільйонного населення імперії була мізерною, це явище потребує пояснення.

До реформ 1860-х рр. практично не було випадків, коли євреї мали дворянський статус. Олександр II був першим російським царем, який надав євреям частковий доступ до державної та військової служби: за наявності медичної або іншої університетської освіти євреї могли бути прийнятими на службу, отримуючи при зарахуванні чини від восьмого до десятого класу, які надавали його власнику статус особистого дворянина. Для того, щоб отримати статус спадкового дворянина єврею – особистому дворянину – потрібно було досягти чина дійсного статського радника або отримати орден Св.Володимира IV ст. (до 1900 р.). Саме таким шляхом – шляхом державної служби – отримали свій привілейований статус переважна більшість євреїв наприкінці XIX ст. Однак навіть така мізерна кількість дворян-євреїв викликала занепокоєння як із боку влади, так і з боку дворянської спільноти. Із 1898 р. по 1901 р. було видано декілька постанов Сенату стосовно дворян-євреїв, усі вони мали заборонний характер.

Ще одне попередження, яке також дозволяє пояснити заявлену кількість євреїв – спадкових дворян в Одесі: 6 із 13 спадкових дворян-євреїв – це були жінки. Це означає, що свій статус вони могли отримати завдяки шлюбу.

Таким чином, переважна більшість дворян-євреїв мали статус особистих, й отримали вони його виключно завдяки освіті та службовій діяльності. Тим

більше, що об'єктивні умови південноукраїнських губерній (гостра потреба в досвідчених кадрах, чисельні вакансії на всіх рівнях губернської та земської влади) відкривали перед представниками цієї етнічної групи можливість працевлаштування та подальшого просування по службі.

Незначну кількісно, але цілком помітну групу дворянського загалу південноукраїнських земель становили вірмени і грузини. Вони традиційно несли службу в гусарських підрозділах російської армії. Після приєднання до Новоросійської губернії частини лівобережних українських земель багато вірмен і грузинів стали офіційно вважатися поміщиками південного краю. Серед великих землевласників зустрічаємо також секунд-майора князя М.Манвелова, капітанів Є.Кахова та Р.Манвелов, прапорщика князя С.Жевахова, надвірного радника Герсєванова, грузинського царевича Георгія та ін. Чимало грузинів вступило до служби у південноукраїнські військові підрозділи – поручик князь І.Манвелов, секунд-майор князь С.Манвелов, поручик С.Кахов.

Аналіз матеріалів I Всеросійського перепису населення дозволяє стверджувати, що у Бессарабії більшість вірмен-дворян мешкали у містах: в Акермані – 20 осіб, в Ізмаїлі – 40, у Рені – 1 особа. Щодо загальної кількості вірмен, які мешкали у цих містах, дворяни становили більше 7%. Більш аристократичною була вірменська громада Ізмаїла – понад 30% її складу, або кожна третя особа, були дворянами.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. серед південноукраїнського дворянського загалу фіксуються французи, італійці та греки. Деякі з них відправлялися до Росії в пошуках нових можливостей для використання своїх знань і навичок, дехто для збагачення. Практично усі вони облаштовувалися на півдні. Серед французів, які залишили слід в історії південноукраїнських губерній, були камерц-радник Рув'є (засновник перших мериносових вівчарень у Криму), професор де Серре (de Serres) – учений – технолог, ботанік.

У місті Херсон уже через два роки після його заснування діяло французьке торговельне товариство барона Антуана, яке сприяло поширенню торговельних зносин міста з Францією. Історик Д.Багалій наводить цікаві рядки з листів барона: «...На нашу думку, потрібно купувати російські природні багатства і тим збільшувати їх видобуток, а це останнє – дійсне багатство держави»⁴⁹. Саме завдяки французькому барону Антуану було відкрито нові торговельні шляхи – по Дніпру до Акерману та по Бугу до Очакова.

У 1782 р. засновнику м. Херсон Івану Абрамовичу Ганнібалу через генерального російського морського командира графа Моценіго надійшов лист від італійців, які бажали переселитися до Російської імперії та оселитися у Новоросії – так почалася італійська хвиля переселення на південноукраїнські землі. Так, італієць Амате в Новомосковському та Херсонському повітах Катеринославського намісництва у середині 80-х років XVIII ст. отримав 16 850 дес. землі, у Херсонському повіті його земляк італієць Віддін мав 6000 дес. землі⁵⁰.

Серед великих землевласників Південної України зустрічаються також італійські прізвища – Б.Галлеро та Антоніо Корнелло. Відзначилися італійські аристократи й на державній службі. У серпні 1816 р. генуезький дворянин Рафаїл Скасс отримав чин надвірного радника і був зарахований до штату Державної комісії іноземних справ, як чиновник з особливих доручень при Херсонському воєнному губернаторі. Славетний Йосип де Рибас – градоначальник Одеси – був уродженцем Неаполя. Серед його помічників – п'ємонтський секунд-майор Вікторіо Амадео Поджіо, який разом із неополітанським віце-консулом П'єро Сканціо здійснив контракт на постачання будівельних матеріалів з Італії. Багато італійських дворян мали приватні будинки у м. Одеса – секунд-майор Смедіо, поручики де Пачіола, Савоїні, Сарачіні, полковник Де Пелігріні, капітани Мікеланджело Корсато та Бенедетто Радсето, підпоручик Сілістріо Дель-Сассо⁵¹.

До другої половини XVIII ст. відноситься найбільша хвиля грецької еміграції до Росії. Серед греків-переселенців у південноукраїнські губернії переважну більшість становили ремісники, робітники, матроси та купці. За грецькими волонтерами до українського Причорномор'я серед інших прийшли греки – представники аристократичних родин. Одними з перших на землях Російської імперії опинилися родини Іпсіланті, Катаказі, Мурузі, Негрі та інші, які сприяли активізації розвитку господарства, а також частково й політичного життя регіону. Із Миколаєвом назавжди зв'язала долю грецька родина Аркасів⁵².

Одним з основних занять більшості греків-колоністів була торгівля, й, відповідно, певна кількість відомих представників цієї етнічної групи водночас поєднували в собі аристократичне походження з приналежністю до купецького стану. Саме це поєднання було досить специфічною і визначальною рисою грецької дворянської спільноти регіону.

Аристократами за походженням була родина Дмитра Спиридоновича Інглезі, який народився у Греції. З Одесою була пов'язана діяльність і доля представників давнього грецького аристократичного роду Стамерів. Один із них – Л.Стамер – народився і похований в Одесі, працював у канцелярії генерал-губернатора, засновник грецького благодійного товариства. Наприкінці XIX ст. в Одесі жив Олександр Аристидович Ревеліоті – грек, дворянин, бібліофіл, відомий своїм книжковим зібранням, яке успадкував від батька – Аристида Ревеліоті. Серед славетних греків-дворян краю потрібно назвати родини Родоканакі, Маразлі⁵³.

Серед греків Новоросійського краю значну частку становили військові: Алопеус Федір Давидович – генерал-лейтенант, граф, одеський градоначальник; Лідер Олександр Миколайович – генерал-ад'ютант, герой Кримської війни; Попандопуло Олександр Спиридонович – віце-адмірал, начальник Одеського порту; Радецький Федір Федорович – генерал від інфантерії, національний герой Болгарії та Росії. Усе це яскраво свідчить про поступовий відхід грецьких нобілів від свого коріння і входження до дворянського товариства Росії.

За даними I Всеросійського перепису 1897 р., на території українського Причорномор'я мешкало майже 300 греків-дворян. Найбільша за чисельністю грецька аристократична спільнота мешкала у Херсонській губернії – понад 130 осіб, хоча удільна вага греків-дворян була вищою у Бессарабії порівняно із загальною кількістю дворянства губернії. Найменша кількість представників грецької етнічної спільноти налічувалась у Катеринославській губернії.

Прізвища багатьох греків – представників аристократичних родів пов'язані у причорноморському краї з будівництвом міських споруд, храмів, наданням підтримки навчальним закладам та лікарням, активною просвітницькою та благодійницькою діяльністю. Славні імена греків залишилися у пам'яті нащадків, на сторінках підручників з історії, у назвах будинків та вулиць чорноморських міст.

Цікаво, що серед заявлених під час перепису 1897 р. етносів трьох причорноморських губерній зустрічаються й досить «екзотичні» (як для південноукраїнських земель). Так, у Херсонській губернії проживало 27 дворян – фінів, 12 – шведів і 1 дворянин – кавказький горець. У Катеринославській губернії 32 дворянина рідною мовою назвали «литовсько-латиську» та 9 дворян – англійську. Щодо Бессарабії, то тут зустрічаємо 10 дворян турецько-татарського походження, 7 дворян-фінів, 2 кавказьких горця. Серед нобілів краю були швейцарець граф Паравічіні, ногайський дворянин Джем-Мамбет-бей-Мурза, татарські родини Ширинів, Мансурських, Аргинських.

Але найбільше здивування викликала одна особа – це спадкова дворянка, яка мешкала у сільській місцевості Оргеївського повіту й була циганкою за походженням(!). Справа у тім, що становище циган на бессарабських землях мало досить специфічні риси: це була єдина категорія населення, яка перебувала у

кріпацькій залежності. Слово «циган» було синонімом слова «раб». У ХІХ ст., як і раніше, цигани заробляли собі на життя та поміщику на оброк, головним чином, ремеслами. Типовий перелік «циганських» професій того часу зберігся в архіві села Маркоуци. Оброк дворянину платили: 100 ковалів, 46 котельників, 185 чоботарів, 185 музикантів, 1 швець, 1 цирюльник⁵⁴. Яким же чином серед цього самого пригнобленого у Бессарабії народу з'явилася спадкова дворянка? Знайти відповідь допомогла література. У вірші Д.Кедріна «Циганка» читаємо: «Гусары влюблялись в цыганок, и седенький поп их венчал».

Характерною рисою південноукраїнського дворянства був його багато-національний склад, який не мав аналогів у світі. Разом із тим це зовсім не заважало становій та соціальній єдності цієї верстви. Наявність серед дворянського загалу значного прошарку представників різних європейських мовних груп – німецької, французької, італійської, грецької, молдавської – свідчить, з одного боку, про їх безпосередню участь у процесах освоєння південноукраїнських земель, а з іншого, – про лояльне ставлення царської влади до них. Хоча з іншого боку, факти свідчать, що переважна більшість спадкових та особистих дворян належали до корінного населення і лише незначна їх частина – до числа тих, які народилися в інших державах. На жаль, щодо українського дворянства царський уряд дотримувався політики «обмеження». У порівнянні із загальною кількістю українського населення у цих губерніях кількість дворян-українців рідко досягала хоча б одного відсотка. З одного боку, це можна пояснити бажанням деяких українців «приховати» своє етнічне коріння й повністю злитися з російським дворянством, а з іншого, – свідчить про те, що царська влада не дуже поспішала визнавати за українцями статус дворян і надавати їм відповідні земельні ділянки на означених землях.

Як влучно підмітив історик Д.Багалій, «...не потрібно суворо судити колоністів південноукраїнських земель. Одні з них зробили більше, інші – менше. Чимало було зроблено доброго, видатного, корисного. Чимало було й невидатного, злого. Одні хотіли служити громадським інтересам, інші просто виконували свої обов'язки, треті шукали слави, а інші не відмовлялися від своєї користі. Але ж, кінець кінцем, діло було зроблено велике: зброєю та мирним заселенням придбано Новоросійський край і в ньому насаджена чимала культура»⁵⁵. Не приніжуючи внеску іноземців у процес колонізації регіону, ми впевнені, що основний тягар щодо освоєння південноукраїнських земель, їх політико-адміністративного облаштування лягав на плечі представників традиційних для цих земель етносів – українців, росіян, поляків, молдаван.

¹ Халиппа И.Н. Примечания к «Плану» старого Кишинёва времён жизни в нём Пушкина / И.Н.Халиппа // Труды Бессарабской губернской учёной архивной комиссии. – Кишинёв, 1900. – Т.1. – С.109.

² Пірко В.О. Освоєння Півдня України в ХVІ–ХVІІІ ст.: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 1996. – 35 с.; Сурева Н.В. Поміщицька колонізація Південної України в останню чверть ХVІІІ – першу чверть ХІХ ст.: механізм фондоутворення джерел // Південна Україна ХVІІІ – ХІХ ст. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – 2000. – Вип.5. – С.83–94.

³ Полонская-Василенко Н.Д. Из истории Южной Украины в ХVІІІ в. Заселение Новороссийской губернии (1764–1775) // Исторические записки. – 1941. – Т.13. – С.130–174.

⁴ Каюк Д.Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. ХVІІІ – на початку ХІХ ст.: Дис. ... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2002. – С.144.

⁵ Накко А. Очерк гражданского управления в Бессарабии, Молдавии и Валахии во время русско-турецкой войны 1806–1812 гг. // Записки Одесского Общества истории и древностей. – Одесса, 1879. – Т. ХІ. – С. 285–287.

⁶ Вельтман А. Воспоминания о Бессарабии // Русский вестник. – 1893. – № 12. – С.20–21.

- ⁷ *Вигель Ф.Ф.* Замечания на нынешнее состояние Бессарабии: Писано в окт. 1823 г. – Москва, 1892. – С.32.
- ⁸ *Халиппа И.Н.* Основные исторические данные о Бессарабии // Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии. – Кишинев. – 1902. – Т. II. – С.42.
- ⁹ Алфавитный список дворянским родам Бессарабской губернии, внесённым в дворянскую родословную книгу по 1-е января 1911 года. – Кишинёв, 1912. – 48 с.
- ¹⁰ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Санкт-Петербург, 1899–1905. – Т.47: Херсонская губерния. – 1904. – [6]. XVI. – С.286.
- ¹¹ Там же. – Т.13: Екатеринославская губерния. – 1904. – [6]. XIV. – С.206.
- ¹² Там же. – Т.3: Бессарабская губерния. – 1905. – XXIV. – С.226.
- ¹³ *Полонська-Василенко Н.* Південна Україна року 1787 (Зі студій з історії колонізації) // *Полонська-Василенко Н.* Запоріжжя XVIII ст. та його спадщина. – Т.2. – Мюнхен, 1967. – С.135–136.
- ¹⁴ *Голобуцкий В.А.* Черноморское казачество. – К., 1956. – С.136.
- ¹⁵ *Бачинський А.Д.* Джерело для вивчення історії народної колонізації Буджацького степу і пониззя Дунаю в кінці XVIII – на початку XIX століття // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. – К., 1963. – №4. – С.72.
- ¹⁶ *Бачинская Е.А.* Колонизация украинским населением придунайских земель. XVIII – начало XX вв.: Автореф. дис. ... д-ра ист. наук. – Одесса, 2002. – С.24.
- ¹⁷ Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУ «ІА»). – Ф.770. – Оп.1. – Спр.13. – Арк.29–29 зв., 49 зв., 70, 129, 133.
- ¹⁸ Там само. – Спр.13. – Арк.12.
- ¹⁹ Там само. – Спр.17. – Арк.25.
- ²⁰ Там само. – Спр.18. – Арк.81.
- ²¹ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т.3. – Санкт-Петербург, 1905. – С.226, 234.
- ²² Алфавитный список дворянским родам Бессарабской губернии, внесённым в дворянскую родословную книгу по 1-е января 1901 года. – Кишинёв, 1901. – С.24.
- ²³ *Ярошевич А.* Очерки экономической жизни Юго-Западного края: Вып.6: Общий очерк [экономической жизни Юго-Западного края]. – К., 1913. – С.2, 5.
- ²⁴ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – Т.47. – 1904. – С.286; Т.13. – С.206.
- ²⁵ *Скальковский А.А.* Хронологическое обозрение истории Новороссийского края: [в 2-х ч.]. – Одесса, 1836. – Ч.1. – С.75.
- ²⁶ КУ «ІА». – Ф.1. – Оп.1. – Спр.261. – Арк.160, 169.
- ²⁷ *Берг Л.* Население Бессарабии. Этнографический состав и численность: (С 10-вёрст. этногр. карт.). – Петроград, 1923. – С.8.
- ²⁸ *Скальковский А.А.* Историческое введение в статистическое описание Бессарабской области. – Санкт-Петербург, 1846. – С.43.
- ²⁹ Вся Россия. Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. Торгово-промышленный адрес-календарь Российской империи на 1897 год. – Санкт-Петербург, 1897. – С.251.
- ³⁰ *Бачинська О.* Польський шляхтич на чолі козацького війська: Станіслав Тимофійович Василевський і дунайські козаки. Поляки на півдні України: історія і сучасність. – Вип.4. – Т.1. – Жашків; К.; Миколаїв, 2008. – С.94.
- ³¹ Алфавитный список дворянским родам Бессарабской губернии, внесённым в дворянскую родословную книгу по 1-е января 1911 года. – Кишинёв, 1912. – 48 с.
- ³² Сайт «Молдова, Бессарабия, генеалогия» – Всё о Бессарабии. – Режим доступа: www.bessarabia.ru
- ³³ *Кабузан В.М.* Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века (1719–1858 гг.). – Москва, 1976. – С.245.
- ³⁴ *Тучинський В.А.* Молдавани Півдня України з найдавніших часів до початку XX ст.: Монографія. – Вінниця, 2007. – С.50.
- ³⁵ *Вагалеї Д.И.* Очерки из истории колонизации и быта степных окраин Московского государства. – Москва, 1887. – Т.1. – С.527 – 528.
- ³⁶ *Пірко В.* Заселення степової України в XVI–XVIII ст. – Донецьк, 1998. – С.59.
- ³⁷ *Скальковский А.А.* Опыт статистического описания Новороссийского края и Бессарабии. – Одесса, 1850. – Т.1. – С.253.

- ³⁸ Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. [1859–1865. – 25 т.] – Т.6: Екатеринославская губерния. – Санкт-Петербург, 1862. – С.194.
- ³⁹ Институт рукопису Національної бібліотеки ім. Вернадського (далі – ІР НБУ). – Ф.42. – Спр.276. – Арк.73.
- ⁴⁰ Там само. – Т.5 – V.925. Постановление депутатов дворянства, духовенства Бессарабии о создании комитета 12 для утверждения молдавских прав, привилегий и обычаев. 1815 г. (рукопись). – 3 л.
- ⁴¹ Берг Л.С. Бессарабия: Страна – люди – хозяйство. – Петроград, 1918. – С.8.
- ⁴² Алфавитный список дворянским родам Бессарабской губернии, внесённым в дворянскую родословную книгу по 1-е января 1911 года...
- ⁴³ Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – [Санкт-Петербург], 1899–1905. – Т.13: Екатеринославская губерния. – 1904; Т.47: Херсонская губерния. – 1904; Т.3: Бессарабская губерния. – 1905.
- ⁴⁴ Алфавитный список дворянским родам Бессарабской губернии, внесённым в дворянскую родословную книгу по 1-е января 1901 года...
- ⁴⁵ Бобылёва С.И. Очерки истории немцев и менонитов Юга Украины (конец XVIII – первая половина XIX в.). – Днепропетровск, 1999. – С.40.
- ⁴⁶ Некрополі України: Колективна монографія, присвячена історії некрополів. – К., 1999. – С.44, 67, 89.
- ⁴⁷ Беккер С. Миф о русском дворянстве. Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / Nobility and Privilege in Late Imperial Russia/ Сеймур Беккер. – Режим доступа: <http://wg-lj.livejournal.com>
- ⁴⁸ Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г...
- ⁴⁹ Багалій Д.І. Заселення Південної України (Запоріжжя й Новоросійського краю) і перші початки її культурного розвитку. – Х., 1920. – С.40–41.
- ⁵⁰ Дружинина Е.И. Северное Причерноморье. 1775–1800 гг. – Москва, 1959. – С.162–163.
- ⁵¹ Бацак К.Ю. Італійська еміграція в Україні: джерела та шляхи формування, міжнародні зв'язки (80-ті роки XVIII – перша третина XIX ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1999. – 142 с.
- ⁵² Греки на українських теренах.: Нариси з етнічної історії. Док., матеріали, карти. – К., 2000. – С.71.
- ⁵³ Терентьева Н.А. Греки в Украине: экономическая и культурно-просветительская деятельность (XVII–XX вв.). – К., 1999. – 352 с.
- ⁵⁴ Крыжановская И. Из истории крепостных цыган Бессарабии в первой половине XIX века. – Кишинёв, 1962. – Т.1. – С.227.
- ⁵⁵ Багалій Д.І. Заселення Південної України ... – С.60–61.

The article is analyzed ethnic structures of the nobility of Katerynoslavs'ka, Khersons'ka and Bessarabs'ka provinces (the second part of the XVIII th – first half of the XIX th century), role of the noblemen in the economical and cultural development of the region is also determined.